

MÓRICZ ZSIGMOND: LÉGY JÓ MINDHALÁIG

(Regényelemzés)

I

Móricz Zsigmond regényei közül a Légy jó mindhalálig jelent meg legtöbbször felnőtt és ifjúsági kiadásban, ezt fordították le a legtöbb idegen nyelvre, erről írták a legtöbb ismertetést és kritikát; mégis talán Móricz egyetlen művét sem hamisították meg, nem magyarázták félre annyiszor, mint éppen ezt. Rögtön a regény megjelenése után tapasztalható, mennyire félreértik a kritikusok. »Kiskorig éltek most Móricz lelkében a magyar gondok, harcos keserőségek, peturbános bánatiról feledkezni akarva — vigaszért ő is a múltba fordult.« (Dóczy Jenő, Új Magyar Szemle, 1921. I. 385) »Talán ez az első igazán boldog alkotása, értjük alatta: aminek megírása neki magának is boldog mulatság volt.« (Földi Mihály, Magyarország 1921. I. 1.) Szembeállították Móricz eddigi műveivel és úgy látták, hogy »a mértéktelent, szörnyűt, megdöbbenőt« éneklő Móricz »most zuhant a gyöngédség tavába«. (Auróra 1921. évf. 47. old.) A regényt »áldott«, »édesbús« jósággá szelidítették. Nem láttak benne mást, csak gyermektörténetet, de még az ebben megnyilvánuló lázadást is veszélytelenné általánosították. »A tragikum tulajdonképpen semmi egyéb, mint az isteni jószág, ha az érzéketlen étellel szembekerül.« (Pásztortűz, 1921. II. 509.) Az ellenforradalmi terrornak azonban még így is veszélyes volt a regény. A forradalom feléledésétől rettegők mintha megsejtették volna, hogy a Légy jó mindhalálig több pusztá »édesbús« gyermektörténetnél. Azonnal keményen lecsaptak rá. Kifogásolták benne, hogy »nagyon háború-utáni, nagyon 1920-as a gondolatfordulása«, hogy Móricz jellemzésében »akit szeret, azt tárgyilagosság távolába igyekszik állítani... akit azonban gyűlöl, azt féltelen, gonoszkodó, sőt sötét indulattal marcangolja ronggyá«. — Rákosi Jenő lapjában, a Budapesti Hírlapban Szász Károly még ennél is tovább ment: »A regény hőse, a 12 esztendőös Nyilas Misi rendkívül kellemetlen alak a maga kihívó elbizakodottságával, minden szeretetreméltóságot kizáró konokságával, voltaképpen gyenge lábon álló erkölcsi érzékével, s osztályharc-ízü úrgyűlöletével... Babér semmi esetre sem jár ki Móricz Zsigmondnak...«

Felszabadulás utáni irodalomtörténet-írásunk sem tudta azonnal helyére illeszteni ezt a regényt Móricz oeuvrejében. Elsősorban a merész társadalombíráló, a Horthy-Magyarországot nyíltan leleplező művekkel foglalkozott és ezekhez képest úgy »elnézte« az írónak ezt a művét. A társadalmi problémák előli meghátrálásnak, »visszavonulásnak«, múltbafordulásnak tekintette. Csak Fűsi József tett egy jóirányú lépést a regény helyes értékelése felé az 1948-as kiadás-hoz írt utószavában, amikor az íróval 1920-ban történetekből magyarázta meg a regény vallo-másszerű, szubjektív hangját és a fehérterror elleni tiltakozásnak minősítette végső jószág-követelését.

A Móricz 1919–20-as életkörülményeinek, világnézeti fejlődésének, gondolatainak alapos megismerése és egyik kedves debreceni ismerőséhez írt, nemrég napvilágra került levélének tanulmányozása valóban elvezet bennünket a kérdés helyes megoldásához. Ebben a levélben éppen a regény keletkezési körülményeire emlékezik vissza az író fájdalmas hangon. »Nyilas Misi tragédiájában valóban nem a debreceni kollégium szenvedéseit írtam meg, hanem a kommün alatt és után elszenvedett dolgokat. Ezt — tudja — még eddig soha senkinek ki nem vallottam. Én akkor egy rettenetes vihar áldozata voltam. Valami olyan naív és gyerekes szenvedé-sen mentem át, hogy csak a gyermeki szív rejtelmek közt tudtam megmutatni azt, amit éreztem. S lám, az egész világ elfogadta s a gyermek sorsát látták benne... Látja, most megérti azt, hogy igazság volt a tréfa alatt, amit mondtam, hogy ami kedves van a darabban, az debreceni emlék, ami nem kellemes, az máshonnan jött... Mikor mondtam, valami különös diplomata-élcnek tűnt fel: pedig igaz... Nekem a debreceni tanárokkal sosem volt ilyen

bajom, vagy tapasztalatom, a Beöthy Zsoltokkal és Bársony Istvánokkal, és más névtelen kegyetlenekkel volt bajom, akkor, amikor a legtöbb segítségre lett volna szükségem. A legkevesebb megértést találtam épp azokban, akiknek hívátása lett volna, hogy az írót megértsék. Ezeket az érzéseket vetítettem ki a tanári kar figuráiban... Ilyen furcsán alakul át az írásban az élet. Voltaképpen minden írás líra: a szenvedő szív gyötrelme idegen alak burkában egyénítve.» (Móricz Zsigmond N. N.-hez 1930. XII. 12-én írt leveléből). Mi volt ez a »rettenetes vihar«, amelynek — e vallomás szerint — áldozata volt ebben az időben? Vajjon mi okozhatta »gyermekes szenvedéseit«? Aki ismeri az 1918–19-es forradalmak idején és annak bukása után történeteket, és ismeri az író viszonyát mindehhez — az megtalálja a feleletet erre a kérdésre.

Móricz Zsigmond az első magyar proletárdiktatúrát nagy lelkesedéssel fogadta. Jó és szép világnak, emberi világnak tartotta. Szerette és megvédte a rémhírekkel, ellenséges támadásokkal szemben. Elfogadta gazdasági, politikai és kulturális célkitűzéseit. Az ember és vele együtt a művészet felszabadulását várta tőle. A proletárforradalom kiteljesítette világnézeti fejlődését is. Megsejtette a munkásosztály jelentőségét, s elfogadta a forradalmi megoldást. Elismerte a diktatúra jogosságát az uralkodó osztállyal szemben. A Tanácsköztársaság meghozta Mórjcz egyéni művészi felszabadulását is. »Magas és tiszta érzések keltek fel« benne »a művészet feladatáról.« Ez a nagy világnézeti fejlődés azonban túlgyorsan folyt le ahhoz, hogy minden kérdést következetesen tisztázott volna. Ingadozó, paraszti szemléletmódjában a politikai, kulturális és gazdasági eredmények hatása alatt ugyan felülkerekedett a forradalmiság, — de nem a régi, reformos illúziói felett aratott végső győzelemként. Ezért nem is lehetett tartós világnézeti és művészi fejlődése. A proletárforradalom helyzetének, az osztályharcnak lett a függvénye — és mihelyt a Tanácsköztársaság eljutott egyik legválságosabb időszakába, amikor május elején a belső ellenforradalom nyílt fellépése és a túlerővel támadó imperialista intervenció már-már összeroppanással fenyegette a magyar dolgozók első államát — Móricz megtorpant. »Történt, hogy éppen 40 éves koromban olyan események torlódtak fel körülöttem és sodortak el magukkal, amelyek között egyszer csak megállott a motor s csupán a tehetetlenség elve folytán repültem tovább. Meg voltam sértve: ki az, aki megzavart... Meg voltam ijedve: mi az, ami végét szakajtja... Így történt, hogy szembefordultam önmagammal... meg akartam tudni, ki is az az én... Üres, árva sejtnek, egy tehetetlen, tudatlan, cselekvésre képtelen létezőnek találtam magamat.« (P. N. 1922. július 30. M. Zs.: Prédikáció az Énről.) Kispolgári, reformos ideológiája ismét megerősödött szemléletmódjában s ez mély lelki válságot indított meg benne. Úgy érezte, vége az egyszeri lehetőségnek, vége a forradalmi megoldásnak. Szembe nem fordult a proletárdiktatúrával, csak félreállt s nem tudott továbbfejlődni. Elkeseredett a nagy ügy közelgő bukásán és vádolta saját magát, hogy »az idealizmus bélyegét viselték homlokukon«, amikor »túlságosan bíztak a magyarság feltámadásában«, amikor »azt hitték, hogy a magyar faj egyszerre az élre kerül a népek koncertjében...« A forradalmi szemléletmód megingása azt eredményezte, hogy nem tudta a proletáriátust továbbkövetni a diktatúra megszigorításában, és a »fegyver- és gyilkos nélküli felszabadulás« hírdetője lett. Ezen a ponton már helytelennek találta a forradalmat. Erősítette megtorpanását a tanácsuralom földkérdésben elkövetett hibája is.

A proletáriátus kemény ökölcspása, Móricz megtorpanásának idején, még megmentette a proletárdiktatúrát, — de nem tudta már tartóssá tenni a nép uralmát az intervenció túlerővel és a belső árulással szemben. A biztos jövő ígérését hordozó nagy ügy elbukott. Átvette a hatalmat az ellenforradalom s véres számonkérése minden nagyot akaró, hősiessen küzdő, néppel összeforrott embert elért. »Móricz Zsigmondot leányfalusi házából hurcolták el a csendőrök — s az egykorú tanúk vallomása szerint — hátrakötözött, megbilincsel kézzel végivezték a falun a középosztálybeli szomszédok önelégült, torz vigyora közepette. A darutollas tisztek egy héten át vallatták egyik pajtából a másikba toloncolva.« (Füsi József). E meghurcolása után jött a megpróbáltatások hosszú időszaka. Régi újságjai nem fogadták

el cikkeit, a Kisfaludy- és Petőfi-Társaság kizárta tagjai sorából, megindult ellene a fenti levélben említett személyek és »más névtelen kegyetlenek« részéről egy szünni nem akaró, páratlanul éles, útszéli hangú politikai és »művészi« sajtóharc a forradalom alatti magatartása miatt. Móricz végtelen szenvedésen ment át ezekben a napokban. Benne volt még a forradalmak idejéből, a nagy eredmények és célok emléke, az, hogy a dolgozók uralma megbecsülte, az Írói Direktórium tagjává tette, de benne volt már a forradalom »hibáinak« az érzése is, a forradalom bukása miatti végtelen keserősége és annak az ösztönös megsejtése, hogy tiltakoznia kell a dolgozók felszabadult uralmát összetörő, a legjobbakat könyörtelenül eltipró, őt magát, az íróit is meghurcoló ellenforradalmi terror ellen. Ez a benne tomboló nagy vihar és szenvedés, amelyre az idézett levél utal. A feldúlt lelkű prózaírónak a vergődése, élménye, gondolata annyira heves volt, hogy a lírikus tomboló vallomás-hangján ömlött versebe :

»Jött bős csordája a huligánoknak
s nyelvét rámvetve tombolt fenemőd,
jött a kárvallottaknak végtelen hada
s bosszúját tölté rajtam iszonyún,
jött a váltó-idők patkány serege •
s legázolt tetemem lépcsőül vette.

.....
De én a fáklyát meg nem tagadom ;
ha köd van, ha vihar :
a fáklya szent.«

(Misanthrop, Nyugat 1925.)

Még 1923-ban is visszagondolva a már 3 éve tartó üldöztetésére a Pesti Naplóban így tiltakozott : »Aki tisztán és elfogulatlan szemmel néz körül... fájdalommal kell látnia, hogy a kommün bukása után mintha a sors kaszája suhant volna keresztül a magyarság fölött, s mintha csak azt kereste volna, hogy minden fejet levágjon, mely kiemelkedett a tömeg közül.«

Ennek a Móricz Zsigmondnak a lelkével gondolkodva kell a Légy jó mindhalálig-ot megertenünk. Ez a lélek tele volt végtelen keserőséggel a forradalom elbukása és saját üldöztetése miatt. Benne volt még a nagy célok emléke, saját igazának biztos tudata, 19-es tetteinek őszinte vállalása, a fáklya meg nem tagadása – azonban úgy, hogy ugyanakkor benne vajúdott már a forradalom valóságos – vagy csak saját világnézeti korlátai miatt annak tartott – hibáinak a látása s ezekben a hibákban saját »ártatlanságának« az érzése is. Különösen erős volt ebben a lélekben a fehér terror kegyetlen üldözése elleni tiltakozás kötelességérzete a »lealázottak és megbántottak« nevében. Ez tehát az az élményanyag, mely a regény megírásakor megtöltötte az író lelkét, ezek voltak a megírásra váró döntő mondanivalók, és ezek kerestek maguknak méltó, hozzájuk illő, a korszak szigorú cenzúráját is kikerülő megjelenési formát. »Én akkor egy rettenetes vihar áldozata voltam. Valami olyan naív, gyerekes szenvedésen mentem át, hogy csak a gyermeki szív rejtelvei közt tudtam megmutatni azt, amit éreztem.« Így lett Móricz saját korára vonatkozó mondanivalójának megfelelő formája a kisdíákélet eseménysorának, a Misi jellemének, érzékenységének, magaviseletének ábrázolása.¹

¹ E tanulmány megírása után jelent meg Móricz Virág páratlan értékű műve : az Apám regénye. Így az elemzés elkészítésénél bő utalásait még nem használhattam fel. Ebben a Fűsi József megjegyzésénél jóval részletesebb, sokszínűbb képet kaphat az olvasó a Móriczsal történekről, a forradalom bukása utáni lelkiállapotáról, írói céljairól, s arról, milyen körülmények kényszerítették rá, hogy állásfoglalását ez ifjúsági regénybe rejtse el. Móricz Virág elmondja, hogy apja a forradalom bukása után Dózsa tragédiáját kezdte írni, mint a 19-es forradalom és saját szenvedéseinek allegóriáját, de a drámát abbahagyta ezzel az utó-

II

Helytelen volna azt hinni, hogy most már csak az előbbieken kimutatott mondanivaló volt megtalálható a regényben. Nem. A Légy jó mindhalálíg tökéletes művészi volta éppen abban nyilvánult meg, hogy *az író saját korára vonatkozó megjegyzései egy teljesen életszerű, nagyon is hiteles gyermektörténetben kaptak hangot*. Minden olvasója annak fogadta el, a gyermek sorsát látták benne. Mivel érte ezt el Móricz Zsigmond? Elsősorban azzal a megrázó, saját diákéletről vett esemény- és cselekménysorral, mely végig érdekessé tette a regényt. Ez kísértette már 1919 áprilisában megírt A nevelő c. elbeszélésében is. Ez az eseménysor a II. gimnazista Nyilas Misivel történeteket foglalta magában. Megismertetett először a kollégiumi diákélettel, később ez a kép kibővült az osztály és az iskola egész életének ábrázolásává. Sokkal nagyobb jelentőségű volt ennél az, amikor a kisdíák, tanítványa révén kapcsolatba kerül az iskolán kívüli élettel, amikor egy öreg vak úrnak rendszeresen felolvasva, kenyérkeresővé vált. Ez a »táguló« élet újabb és újabb megpróbáltatást jelentett Misi életében. A regény végén — a reskontó elvesztése miatt — már-már az iskolából való kizárással fenyegette. Ez az eseménysor magábanvéve szűknek, kevésrétegűnek látszik, de az ad neki nagyobb hangsúlyt, hogy a leglényegesebb konfliktusokban bomlott ki a kis Misi gyermeki jelleme. Ez a nagyszerű jellemzés lett a műalkotás legnagyobb érdeme. Nyilas Misi fejezetről fejezetre növekszik, válik egyre többé szemünkben. Első fejezetei a kisgyermek lelkivilágát mutatják be. Először szinte egyedül, elszigetelten áll, »titkaival«, máris jellegzetes gyermeki fantáziálgatásaival. Az iskolai, kollégiumi, baráti, tanítványi és felolvasói környezet mind egy-egy lehetőséget, tipikus körülményt, működési kört jelent a pénzkereső élet felé megindult, egyre tágabb körben szemlélődő, egyre önállóbban gondolkodó, érzelmi világában a női nem felé is érdeklődni kezdő, serdülő gyerek számára. E fejlődési sort a híres vallatási jelenet és a végkifejlet zárta le. »Az neki most a fontos, hogy ő valami nagy dologban van benne. Különös, hogy becsúgták, puskával őrzik, felnőtt emberek, nagyok, férfiak a fejüket törlik valamin, amiben ő benne van, amiről ő többet tud, vagy legalább is többet sejt, mint azok a felnőttek. Lassan szétfoszlik a lelkéből a csüggedés, mosolyogni kezd, mert úgy látszik neki, mintha áttörte volna a gyermekkor határát s egyszerre belekerült volna a felnőttek világába«.

A lelki életnek ez a gyermeklélektanilag is mélységesen hű, finom és reális rajza, az, hogy ezzel párhuzamosan — mint később látni fogjuk — széles társadalomábrázolást is ad, melybe finoman tudja beilleszteni Misi elfojthatatlan lelki viharait, végül a jóságnak, a hűségnek a végső, nagy, eszmei tanítása tesz ki olyan művészivé, megrázó erejűvé ezt a regényt, hogy *maig is legtökéletesebb ifjúsági regényünknek tarthatjuk*.

III

A regény eszmei és művészi gazdagságát akkor kapjuk meg, ha nyomonkísérjük nemcsak az átfogó alapmondanivalót, hanem a regény összes tartalmi jegyeit, mely a gyermektörténet legkülönbözőbb jellemeiben öltött formát.

Elsősorban az író nagyon mély egyéni élményeire, szenvedéseire, a Tanácsköztársaság bukása utáni üldöztetésére utalunk. Eszmeileg ezek a részek a proletárdiktatúra vállalását jelentették, saját igazának meggyőző hírdetését, de ugyanakkor már a proletárruralom »hibái« miatti vergő-

jegyzéssel: »De hallgass, rémítő idők...«. Móricz Virág az ezután következőket így foglalja össze: »Megértette, hogy éppen most lehetetlen Dózsa György emlékét idézni. Túlságosan átlátszó lett volna az allegória. Valami enyhébbet, lágyabbat, elfogadhatóbbat kell találnia. Ebben a lekiállapotban! Ezért volt szinte néha tűrhetetlen az idegesség a házbán. Ezért történhetett, hogy ő, aki soha nem ivott bort, megkívánta a mámort. Talán csak egyszer volt, de borzasztó... Végül féltette Dózsa György történetét s elvette a magáét. Megállt tizenkét éves korában a debreceni Kollégiumban. Így született a Légy jó mindhalálíg.« (Móricz Virág: Apám regénye. 206—207. l.)

dését is. A regényben megjelenő összes mondanivaló közül ez volt a leghevesebb, érzésekben legdúsabb, legfájóbb. Ez érezhető a kifejezésén is. Ez az élményanyag mindenütt ki akart törni, minden lehetséges módon formát akart ölteni. Ezt nem is bírta mindig fékentarítani a gyermektörténet reális kereteit komponáló írói agy, több szereplő jellemében szinte önállósodva tört ki és lávaszerű erővel hömpölygött. A legművészebbek ezek között természetesen az, amely a Misi gyermektörténetében lelkileg is nagyszerűen megindokolva jelent meg. Erre szolgált Móricznak az egész reskontó-ügy beillesztése a regénybe. Itt nyílt lehetősége, hogy Misi üldözöttségén, »elzárásán«, vallatásán, töprengésén, igazságtalan meghurcoltatásán keresztül megszólaltassa saját hasonló 1919-es és 20-as fájó érzéseit. »Arca újra kigyúl, s az egész teste lázban van. A vére zsi bong, le és fel futkároz az ereiben, hiába bíztatja magát, hogy ez mind semmi, hogy ez nem számít, hogy ő neki igazsága van: hogy ő van felül, hogy őtöle bocsánatot kell kérni mindenkinek, aki most bántja, még az igazgató úrnak is, — azért mégis csak ég az arca a szégyentől, hiszen nem magyarázhatja meg mindenkinek, hogy neki van igazsága, s nem azoknak, akik őt ide becsukják — s ez a szégyenkezés nagyon kínos. Istenem, talán csendőrök fogják végigkísérni az utcán hátrakötött kézzel. Most újra látja, hogy kísérték egy nyáron őt embert a falun végig, mert nem akartak aratni a földesúrnak. Négy csendőr ment utánuk feltűzött szuronnal, kakastollal, — (ők, kigyerekek nézték, éppen délben volt, amikor az iskolából jöttek hazafelé) — ő már akkor sem értette, miért kell az embereket csendőrökkel kísérni, ha aratni nem akarnak. S azóta mindig így érezte, ha csendőrt látott, hogy őrá les, őrá vár, hogy egyszer csak őtet is maga elé veszi, mert ő sem akart aratni a földesúrnak, mert ő érezte, hogy ő csak annak akar dolgozni, akinek jólesik, s már parányi gyermekszívvel lázadónak érezte magát, mielőtt tudta volna, hogy mi az a lázadás, s nem akart rabszolga lenni, mielőtt tudta volna, hogy mi az a rabszolga.« (Ny. 1920. 1048. oldal)...² »A kisfiú szemét előntötte a könny, torkát elszorította a fájdalom. Csak nézett ezekre a kopasz, ősz, ellenséges emberekre: hát ezek nem értik őt, vagy lehetetlenség, hogy az ember megértse a másikat?... — gondolta magában: jó volna mindent elmondani, de nem lehetett, mert akkor saját magát dicsérni kellett volna, azt kellett volna mondani, hogy ő különb a többi fiúnál és mindenkinél, mert ő nemcsak, hogy nem tett, de nem is gondolt rosszat senkinek és senkiről...«...»Ő már kigyerekekül akar valamit mindenkinek adni, tenni, gondolkodni akar, jó gondolatot mások számára: és íme, már a legelső lépésén mekkora felzúdulást ébreszt... Mi az, ami megakadályozza az embereket abban, hogy egymást megértsék?« (Ny. 1920. 1052. oldal.)

Móricz — mint láttuk — vállalta a forradalmat, az ellenforradalommal szemben is büszkén hirdette igazát, hogy ő jót akart. Ezt képviselték a regény fentebb idézett részei, de ugyanezt a gondolati anyagot tartalmazzák ugyanebből a korszakból való versei is.

«Nem tudom megérteni, hogy hogyan lehet valaki aki engem nem ért meg...»

Hol veszett el kettőnk között a kapcsolat, emberek?

Gondold végig: a gondolat arra való, hogy megértsd!

gondold végig: elejétől, egyszerűen, amint igaz!

gondold el a gondolatot: és engedd, hadd járjon át!

És akkor egy új ember léssz: egy új ember, új, igaz!

....

Én nem tudlak megérteni, hogy nem értesz engemet...

Hát hogy lehet valaki: aki engem nem ért?« (Csodálkozás, Budapest, 1920. I. 13. megj. Nyugat 1925.) (Éppen a Légy jó mindhalálig-ban a kis Misi szájába adott gondolati tartalom és a felnőtt Móricz 1920. elején írt lírai mondanivalóinak hasonlósága, tartalmi egyezése bizonyítja — Móricz fentebb idézett levele mellett — legkézzelfoghatóbban, hogy ez a regény több mint egyszerű gyermektörténet.)

² Az idézeteket a Nyugat 1920-as évfolyamából közlöm.

Ahogy azonban a reskontó-jelenet a regényben szimbolikusan az író 19 utáni meghurcoltatását és ez elleni tiltakozását képviselte — ugyanez a jelenet alkalmat adott neki forradalommal kapcsolatos megtorpanásának halvány sejtetésére is. Ártatlanságának a hangoztatása már a nem elég osztályharcos, nem forradalmi világnézetű író felzavart mentegetőzése volt a forradalmi diktatúra miatt, mert végsőkéig kibontva ezt a szimbolumot csak úgy értelmezhetjük, hogy nem tudta mindenestül — úgy ahogy volt — vállalni a forradalmat. E körzakban megjelent politikai cikkei is utalnak erre. Azonban azt is mindig határozottan érzékeltetik, hogy még ilyen körülmények között is inkább vállal mindenestül közösséget a »lealázottak seregével« (azokkal, akiket üldöznek a proletárforradalom miatt) — mint azokkal, akik a nép uralmát összetörték és őt magát is meghurcolták. «Igazságtalanság ami velem történt, de nem volt jogom feljajdulni, mert ezer és ezer jó magyar emberrel hasonló, vagy még nagyobb igazságtalanság történt... Semmiesetre sem kérek perújítást, mert az lehetetlen, hogy én azokkal az urakkal valaha egy asztalhoz üljek, akik ellenem a legnyíltabb rosszakarattal, személyes bosszúból csinálták a támadást. Nem kérek perújítást és rehabilitációt, mert egy sokkal nagyobb társaság tagjának érzem magam: a »lealázottak és megbántottak« társaságának.» (Kik támadják Móricz Zsigmondot? Pesti Napló 1923. január 24.) Figyeljük meg, hogy kerül ugyanez be a regénybe: »elhatározta, hogy többet nem tekinti magát kollégiumi diáknak. Itt őt mindenki megsértette, bántotta igazságtalanul. Igenis, ő nem fogja védeni magát és nem fog megmagyarázni semmit: ... szégyelje magát, aki róla rosszat tesz fel. A rendőrség keresi őt, mint egy tolvajt...« (Nyugat 1920. 1047. oldal.) Az elmondottak bizonyítására idézhetnénk egyik jelenetet a másik után, de azt hiszem, már az eddigiek is elég meggyőzőek voltak. Annyit kell még elmondanunk, hogy a híres vallatási jelenetben az író a vele ellentétes oldalon lévőket éles szatírával ábrázolta. Hogy mennyire benne volt ez ebben a korban Móricz gondolkodásában, egyik fontos cikkéből, »Az aranybank«-ból (Az Est 1921. március 27.) tudjuk. Amikor az amerikai magyar, »drága, szegény, száműzött, szenvedésben acélosra izzott erejű munkások hada« megmozdult, és az óhaza megmentésére gondolt, Móricz ilyeneket írt: »Ha itthon nehéz szatírák nem írni minden percben: lehetetlen e feldobott, megokolt, hatalmas gondolat előtt ódás hangokra nem buzogni.«

Ebben a regényben az uralkodóosztály ideológiájának képviselői a kis Misivel szemben a tanári kar figurái. Alakjaikba — Móricz maga írta meg fentebb idézett levelében — besűrítette mindazt az ádáz gyűlöletet, mely a Beöthy Zsoltok, Bársony Istvánok és az ő ellenforradalmi üldözését okozó más »névtelen kegyetlenek« ellen érelődött meg benne. Azonban arra, hogy ezt megtehesse, hogy szubjektív, 1920-as támadó érzéseit ráruházhassa ezekre a tanári alakokra kétségtelenül az adott lehetőséget, hogy valóságos diákélményei — különösen a pataki évekből — tele voltak a diákokat meg nem értő, hivatásukat utáló, a gyermeki lelket megközelíteni képtelen, merev, bürokrata, tanári magatartások emlékeivel. (Lásd Debrecen és Sárospatak útját járom én c. cikkét. Pesti Napló 1939. júl. 9.) Csak mindezeket figyelembe véve érthetjük meg, hogy jöhetett létre ez a valóban undort keltő, gyűlöletünket felébresztő szatirikus ábrázolás:

«Misi most erre a tanárra nézett. Ez egy kis kövér, potrohos ember volt. Hátradúlve ült a széken, féllábát a szék lábába akasztva, félkarral a szék karján lógva, az ujjait összefonta a mellén, úgy ült ott, mint egy batyú. Vastagajkú, pöffedt kis ember volt. Barnabőrű és kevés bajuszú. Oly undorító volt, mint egy varangy. Misi ijedten, rémülten nézett ... sem nevetni, sem sírni nem tudott már, és nem tudta elfordítani a szemét róla, annyira iszonyodott tőle, hogy nem bírt betelni ezzel az iszonyattal.» (Ny. 1920. 1052. oldal.)

Ez az erős, szubjektív indulatokkal telt mondanivaló azonban nemcsak ebben a gyermekjelenetben kapott hangot, hanem a regény több férfiszereplőjével történt eseményében is megformálódott. Móricznak pl. azt az — ebben a korban több helyen kifejtett — nézetét, hogy a műzsák csarnokának legalább tisztának kellett volna maradnia az aljaz ellenforradalmi politikától, a regényben az igazgató, a »vín baka« testesítette meg a csendőrökkel szemben a kollégi-

umi autonómia megvédésével. A Szikszai bácsi állami állásból való kicsapásának története pedig már egészen nyíltangú kifakadás, lázadás az újra berendezkedő feudális társadalmi rend ellen. Ez azonban már teljesen betétszerű, amit az írónak a legnagyobb erőfeszítéssel sem sikerült a regény egységes eseménysorába beilleszteni. Hogy Móricz mennyire saját felnőtt emberi élményeit dolgozta fel ebben a részben is, ismét a korabeli versekkel való összehasonlítás bizonyítja. (Pl. »Halál, nem értitek, mily vidám e szó... s nem is fél a haláltól, aki megtanulta utáni ezt az életet...«) (Mors c. verse, Ny. 1920. január) De kifejeződött megtorpanása is: »ez a döglendő test félti kis kenyerét« (Reszket a gép, 1920. I. 31. Nyugat 1925). Bemutatásul csak azt a részt közlöm, amelyikben Török bácsi azt mondta el, miért nem hisz Szikszai fenyegetésének, hogy elpusztítja magát (azonnal érezhető, hogy Móricz az előbbi versek megírása idején benne égő, nagy lelki válságából való kilábolását írta le benne): »Ne rémüljöztek, ő ezt nem fogja megtenni! Nem teszi meg, mert először is hat gyereke van, nevetlen, apró gyerekek, akik őrá néznek... mert ő könnyen megszabadulna. Igen, legjobb meghalni... nincs annál jobb... halottnak nincs baja... de ő ezt nem teszi meg: miért? — Azért, mert ő egészséges ember: egészséges lelke van, tele van vérrrel és erővel, és becsületes munkaképességgel... ő kibírja, hogy az igazság ideje eljőjön, ha még százszor olyan nyomorban is, mint amilyen fenyegeti, ha csupa száraz kenyéren is, ha favágással is, ő kibírja, mert benne elpusztíthatatlan életerő van.« (Nyugat, 1920. 974. I.)

Ezek az erősen szubjektív, kitörő indulatokkal telt részek megformálásban s nyelvben is elválnak a többi résztől, s így is igazolódik önálló eredetük.

A másik lényeges, kifejezésre törő mondanivaló: az író és társadalombíráta — szorosan kapcsolódik az előzőkben elmondottakhoz. Ez már sokkal fegyelmezettebben, a reális műalkotást komponáló írói agy rendezésében, szorosan beépülve a gyermektörténetbe, sőt a Misi jellemfejlődésébe — kapott hangot. Egyedül Szikszai állásból való elbocsátásának története (láttuk, milyen erős szubjektív írói élmények hatása alatt) vált ki ebből a szerves egységből. Ez valóban felháborodott tiltakozás volt a forradalom előtti és most újra berendezkedni akaró rothadt társadalom ellen. »És miért? (t. i. miért dobtak ki az állásból) — kérdem tőled Török Pál. Azért, mert ebben az országban becsületnek, önértetnek helye nincs, itt csak talpnyaló szolgálka van szükség, akik felfelé önértet nélkül hízelkednek, lefelé kímélet nélkül árverezik el a szegények utolsó párnáját is. Miért van mindez, Török Pál?... mert én nem vagyok D. V. Énnekem nem az a hitvallásom, mint a Debreceni Vasfejüknek... Én nem tudtam 25 év alatt sem megtanulni a debreceni vallást, hogy D. V.: dugd el, vidd el!... Mindenki tudja, mindenki gyakorolja, csak Szikszai Lajos nem. Ezért kapott Szikszai fegyelmit« (Nyugat 1920 974. I.).

A társadalombíró, kritikai realista Móricz Zsigmond igazi művészi értéke abban látszik meg, hogy társadalmi hibákra vonatkozó megjegyzései szorosan beleépülnek a műbe, a jellemebe. Az író úgy választotta ki a Misi jellemkibomlására magyarázatot adó tipikus környezetet, hogy közben a kialakuló új társadalom alapvető konfliktusait is képes volt megmutatni. Éppen ebben látta Engels is a realista ábrázolás művészségét. Móricz ezen bírálati szorosan a gyermeki lélekműködés határai között maradnak: beillenek a gyermekek látásába, gondolkozásába, — a gyermeki lélek érzékenységevel fogta fel őket — de mindeniknél érezzük a bírálat súlyát. Ott van azonnal a regény elején Misinek az Orczyéknál tett látogatása. A városi nagyúri élet sok flancolását, szokatlan életstílusát — (az Orczy papája a Tiszaszabályozó Társulat elnöke, pusztájuk is van, emeletes házuk is stb.) — rajzolta meg Móricz ebben a részben hideg idegenséggel, de a kis Misi tartózkodó magatartásával, sőt végső elsőszóval már bírálatát is éreztetni tudta. Nincs ez kimondva — éppen ez teszi különösen művészié — de az ábrázolás azt, hagulatot ad, a nyelv, az életstílus jellemet fed fel, érzelmi állásfoglalásra készíti az olvasót is az úri világ ellen. Figyeljük meg: milyen apróságokkal, a magatartás, a beszéd, a viselkedés milyen felszínnek látszó vonásaival, az úri élet és a Misiék sorsának szembeállításával tudott erre a lényegre utalni. »Csúfolták is eleget titokban a bársony

ruhája miatt, meg a térdnadrágja, a karcsú lábszárai miatt, amelyeken úgy lépett, hogy minden lépésnél meghajlott a térde, mintha ringatná magát a menéssel. Szóval rettenetes nagy úrfi volt, s nem illett a csikó mellől szabadult fiúk közé.» Orczy már bepakolta könyveit fekete viaszos vászonba és átkötötte sárga szíjjal, amelynek acélnikli fogója is volt, s azt mondta: — elvárlak! A kis Misi nem felelt, mert sértette, hogy ilyen finom szót mondott: »elvárlak«. Ő ezt nem bírta volna kimondani. Mi az, hogy: »elvárlak... és Gimesihez húzódott, aki »közönséges szíjjal kötözte össze könyveit«. Ugyanígy riogatta Misit Orczyéknál az ilyen beszéd: »ülj le, parancsolj«, »ez az én szobám«, »itt vannak a könyveim, játékszereim, tornaszereim«. A »mama« mindig »Bébučinak« nevezte Orczyt, az meg »anyuskám szívem«-nek az anyját. Különösen undorítóan ábrázolta Móricz az úri asszonyt, aki képtelen egyetlen természetes mondatot kimondani, míg ezzel az egyszerű gyerekekkel beszélget: »Hát nem vagytok olyan karmolósak? Aztán az uzonna, a csokoládé... és »ó, rémület, vendégek is jöttek, egy csoport lány, a Bébuči kuzinjai« — innen csak menekülni lehet. A bíráló itt csúcsosodott ki, amikor a kis Misi megérezte: ha ebben a társaságban kimondaná, hogy az apja ács, valami nagy szegyenbe kerülne. Menekül is innen zokogva, futva, mert azok most őrajta nevetnek, kigúnyolják őt, »hogy elfutott a lányok elől, és hogy neki nincs kunyica, vagy mi az ördöge, amit Orczy mondott.« Másnap Misi Gimesinek zokogva mondta el: »mert oda nekem muszáj volt elmenni, mert Gyéres tanár úr parancsolta, és az ő szüleinek is megmondta, hogy nekem muszáj oda elmenni, mert azok engem csak látni akartak, hogy kinevessenek és kalácsot dugtak a zsebembe, mint egy kisfiúnak. Azért jöttem el hozzád, mert én nem megyek oda többé soha!«

Nagyszerű példát találunk az itt idézett mondatokban arra, hogy az igazi műalkotásban a lényeges tartalmat hordozó, megjelenítő forma sohasem válhat öncélúvá. A forma itt lényegét fedett fel. A nyelvi eszközök segítségével jellem, magatartás fejeződött ki. A piperkőc, flancoló, idegent majmoló stílusban idegen eszme, gondolkodás, úri életideál, a néptől való idegenség ténye nyilvánult meg.

Az előzőhöz hasonlóan sokkal bővebben, de ugyancsak a gyermeki gondolkörben kifejtve ábrázolta Móricz a dzsentri-világ teljes szétzüllését, a forradalom bukása utáni újrendeződését is. Erre úgy teremtett lehetőséget, hogy a kis Misit házitanítói minőségben bejutatta egy lecsúszott, elszegényedett dzsentricsalád, a Doroghyak életébe. A család szétzüllését Móricz egyes tagjainak jellemzésével és az ebből kialakult összképpel adta meg. Az apa nem jelent semmit a családban. Földje, vagyona elúszott, iszik, s nincs tekintélye, nincs szava saját otthonában sem, pedig külsejében, megjelenésében még őrzi az ősi, tekintélyt követelő nagyságot. Olyan »mint egy hős a Történelmi Arcképcsarnokból.« Az anya egy bukásba belebetegedett »múmia«. A négy gyerek közül a kis Sanyi buta, lusta, semmi után sem érdeklődik. Leri minden mozdulatáról, hogy egy süllyedő, elértéktelenedett, hanyatló osztályt képviselő család utolsó sarja. Természetes, ezeket a vonásokat is a gyermekélet gondolkörében kifejezve kell keresnünk. A kis Misi — az órákon nagyon figyelt, mert neki, minden érdekes volt. »Ő figyelmeztette tanítványát is, hogy nézze csak, milyen furcsa... furcsa, hogy ez igaz!« — de azt egész más érdekelte. Amikor Misi kifaggatta »mégis, mondjad, mit csináltál akkor, mikor a latin olvasást tanultuk?« — azt felelte: »Akkor? — akkor épen négyest fogtam be. — Milyen négyest? — Az nagyon nagyszerű: fogni kell négy legyet, cérnával összekötni és szántanak. De ez igazán nagyszerű. — Szántanak? — Igen, ki kell cseppenteni egy kis jó titantacseppet, és azon ha keresztülmennek, akkor barázdát húznak... A szántanórán pedig tudod, mi a nagyszerű? — Fog az ember pókot és akkor ennek a lábát kiszedni és megszámlálni, hogy egy láb hányat kaszál... — Hát a földrajz-órán? — Földrajz-órán? — mondta alamuszin Sanyi. Ott nincs rá idő, mert akkor figyelni kell. — Mire? — Hát, hogy mikor lehet röhögni az öreg Názón.« A két gyermek gondolkodásának, érdeklődési körének szembeállítását, az, ahogyan a család — majd később részletesebben meglátjuk — a Sanyi tanulásához viszonyult, s az, amit az egész regény végső tanulságként sugallt, errevonatkozóan — világosan megmutatja, kit is képvisel Sanyi személye. A másik gyermek, a tanítványnál kicsit idősebb lány, nincs gazdagon,

csak egyetlen kiemelkedő jellegzetességében : »Röhincs«-nek ábrázolva. De ez az egy vonás elegendő ahhoz, hogy az olvasó szemében ellenszenvessé váljon. Bella, ez a Dócziban végzett, a fizikai munkából kikapaszkodott, de a szellemi munkáig el nem ért szépleány-kisasszony játssza a családból a Misi életében a leglényegesebb szerepet. Alapjábanvéve talán ő a legszerencsétlenebb a családban. Tanult, megnőtt az igénye, de nincs rá lehetősége, hogy igényének megfelelő életet éljen. Nagyon fontos, Móricz dzsentrire vonatkozó állásfoglalásának megértéséhez, Bella és Misi kapcsolatát tisztázni. Kétségtelen, hogy Misi lelki fejlődésének egyik lényeges helye éppen a Doroghy-család. Itt válik »tanítóná«, itt veszik először felnőtt számba, és itt bomlik ki először öntudatlan, szerelemmé bimbózó nemiösztöne. A legszorosabb kapcsolat éppen Bellához köti, s a lánc : a felnőtt lány szépségét csodáló ösztönös vonzalom, de nem több ennél. Szereti szépségét, leköti hozzá éledő ösztöne, de »haragszik is rá, mint a család valamennyi tagjára«. Így nem akadályozza meg – mint látni fogjuk – ez a vonzódás abban, hogy az egész családról »gyűlölködő«, leleplező bírálatot mondjon. Igen érdekes alakja a családnak a vénlány, Viola. Ő az egyetlen, akiben van még erő a harcra, akinek még vannak elgondolásai a család megmentéséről, »a régi boldogság eléréséről«. Jellegzetes dzsentri-ideológia ez : a tehetetlen fiúgyerekekre és általa az egész család felkapaszkodására épít. »Ez a gyerek a régi boldogságot még elérheti... ez szegényke, akármilyen keservesen is, csak végezze el az érettségit, akkor már mehet Pestre... akkor már kész : abban a pillanatban, ahogy a maturája megvan, ő éppen ott van, ahol elhagyta a család 40 évvel ezelőtt. Ő újra Nagytárkányi és Bertókhy Doroghy lesz, nyitva neki az összes rokonnak a palotája, a kaszinó, a klubok. Már az egyetlen gyereké lesz átmenni, akkor már lesz pénze az onklitól meg a tantiktól... csak most, ebben a 7 évtizedben kell összeszedni magunkat... Ez a gyerek akkor már Odesa-calchi-lányt vehet feleségül, Eszterházy-lányt, Károlyi-lányt, akit akar, aki tetszik neki... Ezért kell neki jó bizonyítványt szerezni.« (Nyugat 1920. 504.1.) Ez a tetterő a vénlány lényeges pozitív vonása. Móricz egy kicsit a dzsentri-réteg süllyedésének, pusztulásának idején a női tehetség és akaraterő elkallódását is érzékelteti vele. Mivel azonban az adott társadalmi helyzet nem engedte azzá lenni, amire képes lett volna, — tulajdonságai eltorzultak és a regényben az is feltűnik, hogy ezt a kiemelt szimpatikus vonását már erősen elhalványították jellemének negatívumai : áldozatvállalásának eltűlése, undorító dzsentri-gőgje stb.

Azért kellett a család minden lényeges tagjával külön foglalkozni, mert a mű igen gazdag eszmei mondanivalóját csak így érthetjük meg. Azok a jellemvonások, amelyeket Móricz a család egyes tagjairól kiemelt, csak együttesen járulhatnak hozzá a sokszínű, igen változatos ideológiájú dzsentri-réteg jellegzetességeinek megmutatásához.

A dzsentri-világ bírálata azzal kapott teljes élességet, hogy a regény végén Móricz meg-egyszer elővette a kérdést. A szállodában betegen fekvő kis Misihez eljött Viola és Sanyi, és elhíresztelték neki a nagy újságot : »Bella csókolgatja az ő kis poétáját, és hogy Bella nagy szerencsét csinált. A hercegéknél van, és már küldött is 1000 forintot. A vonatról rögtön kocsi-ban a hercegekhez ment, s a tanti nagyon szépen fogadta, és nagyon szereti. Rá fogja hagyni az egervári uradalmat, mert nagyon hasonlít meghalt lányához, és ez 79.000 hold, s most már meg van alapítva a szerencsájuk, és most már Sanyi Pestre megy tanulni, ha itt megbukik, és egyetemi tanárt vesznek mellé nevelőnek.« (Nyugat 1920. 1141.1.) Nagyon lényeges, hogy Móricz ezt a kérdést a regény végén újra felvetette. Egyrészt tökéletesen tette a kompozíciót, mert lezárta a regényben nyitvahagyott dzsentri-kérdést, s megmutatta a regényben szereplő sorsok (Bella, Sanyi, Doroghy-család), végső alakulását. *De sokkal lényegesebb ennél az, hogy itt a dzsentri-réteg bírálata 1920-ra vonatkozó általános társadalmi bírálatát csapott át.* 1920-ban éppen 1890-et idézni, és így idézni, megrázóan ébreszthette fel minden akkor élőben azt, hogy ismét ugyanaz a világ rendezkedett be a forradalom romjain, ami már – a regény megcáfolhatatlan bizonyítása alapján – 1890-ben is romlott, szétzúlló, erkölcstelen volt. Hogy mennyire 1920-ra is vonatkozik ez a mondanivaló, világosan bizonyítja az a cikk, melyet még 1919 áprilisában a proletárdiktatúra kultúrpolitikájának hatása alatt a szentjakabi iskoláról írt :

»Ennek a most összeomlott társadalomnak volt egy kedves jelszava : A tudomány hatalom! Ez egy nagy igazság, s az uralkodó osztály ezt a hatalmat, a tudományt nem is adta ki a kezéből soha. Csak gondoljunk arra, hogy egy Eszterházy herceg mi mindent nem csinált, hogy a gyereket megtanítsa arra, hogy ezzel a hatalommal bírjon. Ha hülyének született is a fia, lánya, még akkor is parányi korától kezdve a világ minden iskoláját, tudósát, orvosát, nevelőjét mind odaszedte hozzá, hogy embert faragjon belőle. Iskolába egy óráig sem küldte Szentjakabra, de Pestre, Bécsbe, Londonba, Oxfordba. — A béreseinek a gyereke pedig lehetett lánész, mégis két órát kellett gyalogolnia, míg egy kis iskolát talált. . . Így muszáj volt olyan tudatlannak maradnia, amilyen szülege volt. — Nem így lesz ezután. Minden gyerek egyformán fog tanulni. A felső iskolába pedig nem a gazdagok gyerekei mennek, hanem a jó-tanulók, a jófejű gyerekek» (Somogyi Vörös Újság, 1919 április 16.) Ezt a lehetőséget veszítette el a magyarság a 19-es Tanácsköztársaság bukásával, és helyette 1920-at kapta, amelyről Móricznak az a mondanivalója, hogy a régen lehanyaglott úri és dzsentri élet szervezkedik újra, a régi de már azóta megnőtt bűnökkel. Így érthetjük meg Móricz igen kemény bírálatát erről a társadalomról a kis Misi gondolataival kifejezve. »Ő soha többet nem fog elmenni Doroghyékhoz, ha Bella kisasszony elutazott, mert ő ott mindenkit úgy utál. . .« Misi értette már, s látta, hogy a kis Sanyi valaha mint finom, grófiás úri fog élni, és indulatosan gyűlölködve gondolt rá. A Légy jó mindhalálig dzsentri-bírálatáról összefoglalóan azt kell elmondanom, hogy e réteget — igen gazdag jellemzést nyújtva — sokoldalúan bírálta, bár még ebben a regényben nem érte el a Rokonokban található szatirikus élességet.

Utalunk kell a civis-világ bírálatára is. Misi osztálytársai között sok civisgyerek volt, azután Misi iskolán kívüli életében is kapcsolatba került velük. A civisélet jellemvonásaiban megközelítőleg sincs olyan gazdagon kibontva, mint a dzsentri-világ, de így is elégséges színt kapunk a bírálatához. Móricz megmutatja a civis-világ régi, múltbeli, haladást jelentő szereplését is, amikor még »kálvinista göggyével« ellenállást tanusított a katolikus Habsburg monarchista feudalizmus ellen. A regény sokkal bővebben ad azonban éppen arról képet, hogy a civis polgári osztály már a Misi tanuló éveiben, az 1890-es években elvesztette minden jogcímét arra, hogy haladónak nevezhessük. Régi öntudatából fellengzős gög lett : (Pósalaki : »Debrecebben nem ember, aki nem Basahalmán belül született«), mint osztály pedig feladta a feudalizmust támadó jellemvonásait, beült a maga-biztosított jólétébe, és nemhogy támadta volna a közrendet, ellenkezőleg : egyéni érdekei védelmére magát helyezte a közrend oltalma alá.« (»Tikos Gyuri, igazi civis-gyerek, olyan komoly, magától sosem nevet. . . ezzel nem lehet verekedni, ha ennek valaki azt mondja, hogy pofonváglak, akkor feljeleníti a tanárnak. Nem azért, mintha félne, vagy mintha ártani akarna a másíknak, hanem azért, mert a vérében van, hogy a közrend oltalma alá helyezze magát«. Nyugat, 1920. 701. l.)

Ennek a sokréti és éles társadalombírálatnak nem nehéz megtalálni az osztályalapját Móricz néphez való hűségében. Ez az, ami megmentette az íróat attól, hogy »1919 árulója legyen, hogy az ellenforradalmi idők feneketlen sötétségében »az uralkodó osztályhoz dörgölőzzön, hogy »megalázkodjon« előttük«(Révai József). — Ez az, ami azonnal felnyitotta szemét és éles bírálatra sarkalta, mihelyt a forradalom előtti úri rend újra megerősödött Magyarországon. Móricznak ez a néphez kötődő hűsége a regényben üdítően tiszta szimbólumban fejeződött ki : *a kis Misi paraszt apjához és anyjához való eltéphetetlen ragaszkodásában.*

A regényben testet öltött társadalmi bírálat művészi megformálásáról összefoglalva azt kell elmondanunk, hogy Móricz Zsigmond írói tehetségének egyik legszebb bizonyítéka. Saját korára vonatkozó kritikai mondanivalójának megfelelő formájává tudta tenni a kis Misi élettörténetének leírását, mert ahogy jellem-kifejlődésének tipikus környezetét kiválasztotta, gyermekkorai társadalmának legalapvetőbb konfliktusait (paraszti, népi világ és az úri, dzsentri és civis világ ellentéteit) is ábrázolta. Ez a társadalmi bírálat pedig azonnal átcsapott 1920-ra vonatkozó éles, kritikai állásfoglalásba: E szoros összeforrás eredményezte azt, hogy 1920-ban, amikor még elevenen élt benne a forradalmak emléke és amikor a jelenben szubjek-

tíven élte át az úri világ brutális kegyetlenségét, ezt a világot — előbbi és későbbi hasonló ábrázolásaival ellentétben — minden szimpátia nélkül, sőt »gyűlölködve« tudta ábrázolni.

Ezt a társadalomkritikát egészíti ki *Móricz nevelésbírálata*. Már az előző fejezetben azt is láttuk, hogy ha összehasonlítjuk Móricznak a Tanácsköztársaság idején nevelésről írt cikkével a Légy jó-ban található pedagógiai bírálatot, nyilvánvalóan következik belőle, hogy 1890-es évek pedagógiájáról írtak 1920-ra is vonatkoznak. Nagyon érdekes már az, ahogy megmutatja: milyen a nevelés feltétele ebben a társadalomban. Erre nagyon jó lehetőséget ad Móricznak a különböző származású gyerekek: K. Sánta (napszámos), Misi (szegényparaszti- iparos), Doroghy (dzsentrí) és az Orczy (úri vezetőréteg) hazulról magukkal hozott tudásának érdeklődésének, szorgalmának, a tanár hozzájuk való viszonyának s általában tehetségüknek az összehasonlítása. »Orczy volt az első az osztályban... igaz, hogy igazságtalanul, mert neki jobb kalkulusa volt egy jeggyel... A fiúk mondták is, hogy nem járja, hogy Orczy az első... ő azonban nem bánta, mert Orczy kedvence volt a latin tanárnak, és igazán jobban tudott nála sok mindent. Pl. egyszer az volt a latin leckében, hogy Julius Caesar. Gyéres tanár úr azt kérdezte, hogy ki volt az? — Senki se tudta, akkor Orczy felállott, s megmondta: az egy szindarab volt, amit ő is látott Budapesten, és Julius Caesart megölték. Ki ölte meg? — ezt már Orczy is elfelejtette. — No jól van, ülj le, — mondta mosolyogva tanár, s megveregette az Orczy arcát. Ez nagyon imponált Misinek, és Orczy sok ilyet tudott. Majdnem minden órán megmondott valamit, amit ők nem tudtak. Igaz, ... hogy ő nagyon jól tudta, hogy érdem szerint egyikük sem ül itt jogosan, mert a legjobb az osztályban K. Sánta, a negyedik. Ez egy csizmás fiú volt, az apja, azt mondják, favágó. Nagyon szótalan fiú, debreceni, ez mindent tud. Persze, csak azt, ami lecke volt már. Ennél ő is sokkal többet tudott olyanokat, amiről még nem tanultak az iskolában, mert ő édesanyjától sokat tanult. De a konjugációt senki sem tudta az osztályban, csak K. Sánta, és mégis csak negyedik, mert igazságtalanul két kettese van.« Vegyük hozzá még az előző fejezetben részletesen bemutatott dzsentrí-gyereket, Doroghy Sanyit, tehetségtelenségét, az érdeklődés teljes hiányát, és mégis azt a perspektívát, melyet nővére rajzol meg előtte, a tízezerholdasok társaságába, az uralkodó osztályba való bejutással, — és megértjük, mennyire alapvető és mély bajok vannak ebben a társadalomban. Amire Móricz felhívta a figyelmet, pedagógiaileg még máig is helytálló, és még nekünk is sokat kell tanulnunk belőle. (Az uralkodó osztályhoz tartozó gyerekek egy részének »tündöklő tudása« nagyobb részét az iskolán kívüli, optimális képzési lehetőségeiknek volt köszönhető.)

De érdemes figyelemmel kísérni azt is, amit Móricz a tanárokról mond. Szembeállítja regényében a kisgyerek lelkivilágából ítélve meg a kérdést — a magatartási, tudási hibájából, nemcsak nevelésre, de tanításra is képtelen tanárokat azokkal, akikből »ömlik« a tudás, akik az igazán érdeklődő diáknak minden igényét, érdeklődését ki tudják elégíteni. Az elsőfajta bemutatására idézzük a Misi latin tanáráról, Gyéresről kialakult véleményét: »Ez a tanár nagy gigerli volt... a közelje mindig ragyogó fehér, s az aranygomb csillogott benne... , ha lejött a katedréről, illatszere szaga áradt utána. A nadrágja olyan bő volt, mint a cipője hossza, s fel volt hajtva tenyérnyi magasan, még ha sár nem volt is. Nem lehetett a beszédére figyelni, mert minden szaván érzett, hogy nem az a fontos, amit mond, hanem az, hogy a nadrágján gyűrődés ne legyen, hogy a mellénye kifogástalanul simuljon s egy porszem se szálljon rá... Ki is csúfolták az elegáns tanárokat, egy jó helyen fel volt írva krétával, hogy:

Gyéres, Bátori, Sarkadi,
Három büdös gigerli.

Hát a latin-tanártól nem is latint tanult, hanem azt, hogy »10 év múlva egyszer csak ki- lobbant benne is a testiség kultusza, s a Gyéres tanár csodálatos fesztelensége és önérzete tette bátorrá és biztos fellépésűvé, mikor olyan társaságba került, ahol erre volt szükség.« Nagyon éles megfigyelést, a gyermeki lélek legkisebb részletekig menő ismeretét feltételezi ez a megállá-

ptás, hiszen ma is észrevehető az, ha a tanár magatartása, külső megjelenése gátjává válik a gyerek megnyerésének. Jelentős még az is, hogy az író a bírálókat ki tudja egészíteni pozitív színekkel, a saját látása szerinti helyes pedagógiai viszony megmutatásával. Móricz a regényben bizonyítja, hogy az érdeklődő, értékes gyermeket mindenestül le tudja kötni magához a jó tanár, egyrészt példamutató, szilárd, határozott magatartásával, (mint az igazgató) másrészt tiszta jellemével (mint Nagy úr) harmadsorban kibuggyanó, minden részletre kiterjedő szakmai tudásával (mint a földrajz-tanár). Ez utóbbiról Móricz így emlékezett meg: »Misi boldog volt hogy most már csak neki beszél a tanár úr. Ő ma mélyen meg volt hátva, úgy megértett mindent, amit a tanár úr mondott, s érezte, hogy mély és örökös tudományt kapott ma, egész kis lelke halálosan fonódott az öregecske felé.« (Nyugat 1920. 698. l.) Persze ehhez az kell, hogy a tanulóban Misi mindenre kiterjedő aktív érdeklődése meglegyen: »olyan idegnek azok ott benn a tanteremben, ahogy ott ülnek és tanulnak, de mit tanulnak? Neki oly ostobaságnak látszott ez az egész tanulás: így tanulni, hogy feladják óráról órára a leckét s a kihagyott mondatokat nem kell megtanulni... Ő mindent tudni akar, egyszerre tudni, úgy gondolja, hogy az belülről jön: aki akar, az tud, akinek felnylik a lelke, abból kijön a tudomány, s akkor a tudatlanok hallgatnak a szavára.« Ezek a pedagógiai megjegyzések mind művészi épülnek bele a regény egész cselekménysorába, a gyermektörténetbe, mind a kisgyermeki érzékenységgű fői lélekből kerültek a papírra. De összefüggésben vannak a regény döntő mondanivalójával, a regényvég jelentésével (»légy jó«) is, hiszen a kis Misi ezeknek az gazi tanulási élményeknek a hatása alatt lesz költővé, tekintve a költőt is az »emberiség tanítójának«.

Foglalkozott Móricz regényében a magyarság belső és külső (nemzetközi) problémáinak megoldásával is. Előljáróban annyit kell elmondani, hogy az írónak ez az állásfoglalása ismét teljesen saját korának: 1920 problémáira utal. Ezt egyrészt abból láthatjuk, hogy egész gondolköre beleesik e korszakban írt politikai cikkek, nyilatkozatok és versek gondolkörébe, másrészt abból, hogy ezek az eszmék egy kicsit önállósodtak is, különváltak a cselekménytől. Művészi kétségtelenül az volt az író egyik legnehezebb feladata, hogy behelyezze a gyermektörténetbe, Misi lelki fejlődésébe ezt az aktuális, tendenciózus állásfoglalását. A négy önálló mondanivaló közül ennek a művészi megoldása sikerült a legkevésbé, pedig Móricz maximális kísérletet tett rá. A regénynek ez a 10–15 lapja a felnőtt ember gondolatvilágát tükröző megállapításával, szónohiasságával, oldalnyi kijelentéseivel kirí a gyermeki életnek ebből a hiteles, végig meggyőző képéből.

Nemcsak művészi hibás ez a rész, hanem többnyire eszmeileg is. Jellegzetesen tükrözi ugyan a forradalom bukása után Móricz vergődő, magáramaradott megoldás-keresését, (ebből a szempontból érdekes is az anyag) és gondolatainak vannak részletei, melyek előremutató pozitív megoldásoknak számítanak, de igen sok téves, helytelen nézete is van, melyekkel szemben bírálattal kell fellépünk. Milyen problémákról gondolkozott és milyen irányban mutatott az író állásfoglalása? Elsősorban az foglalkoztatta, fenn tudjuk-e létünket Európában a következő időkre is tartani? »Az az egy bizonyos — mondja a Nagy úr a kis Misinek — hogy a múlt érdemeiért nem fogják fenntartani országunkat, se fajtánkat. Kell hogy valami hasznuk legyen belőlünk. Hogy mi lesz ez, azt nem tudom: persze az volna a legjobb s legszebb, ha minden magyar ember olyan kiváló volna, olyan dolgokat tudna produkálni, amiből az egész emberiségnek haszna lenne.« A problémák ilyen felvetésére utal a korabeli »Zrínyi« és »Erdély« c. verse is. (Nyugat 1920. július.) Zrínyi alakját azért foglalja versebe, hogy vele is bizonyítsa: »a talentumok el nem múlnak«. Az Erdélyben ugyanez azzal kibővítve jelenik meg:

»Csontok nyers vára, öklök fegyvere kivész:
romokon már az új palota kész,
tündöklő Tudomány, ereje: Ész.«

Először tehát a háboruskodással, erőszakkal szemben a tündöklő tudomány, művészet, kultúra nagy talentumai felé mutat utat. A székeleyeket szimbolizáló griffmadarat fel is szólítja :

»Ó griff, mesekor múlt, új kél, s jő :
szárnyalj által a végső
erővel, míg nem késő.«

A Légy jó mindhalálíg regényben is megtaláljuk szimbolikusan erre a megoldásra való utalását a regény egyik legművészebb jelenetében. Amikor Géza bátyja a tanári ítélő-bizottság előtt kiderítette, hogy a Misi »bűne nem bűn, hanem erény«, Misi elhagyta a kollégiumot, »csak a pergamentbe kötött üres könyvet vitte magával, a többi mind vesszen el... mert csak ez az egy a becses, a legbecsesebb, a fehér, a tiszta, a jövő életnek szimbóluma, a könyv, amely sohasem telt meg, mert soha az élet eleget, nagyot, belevaló méltót hozni nem hozhat.« A könyv üresen maradt, mert az élet nem hozott bele való nagyot, méltót. Gondolhatunk arra, hogy a saját maga által gyönyörűnek tartott 1919-es témái hogy pusztultak el a forradalom bukása miatt, hiszen más helyen is arról beszél : »az egészszről legjobban nem az elveszett pénz, nem a sok bántás fáj nek, hanem, hogy nem bírta leírni első versét.« De ez talán túl merész következtetés, belemagyarázás, azt azonban határozottan leszögezhetjük, hogy Móricz a valóságból kivezető út egyik lépésének, a jövő élet szimbólumának a könyvet, a kultúrát, az ezt termelő nagy talentumok kinevelődését tartja.

A következőben Móricz még konkrétabb állásfoglalására is sor kerül. »Meg kell építeni itt az egyenlőség, szabadság, testvériség igazi hazáját, akkor nem lesz ellenségünk sehol, mert az ellenség csak a rablás, a hatalom alapján támad, az egyenlőség, a testvériség alapján nincs ellenség, ... hogy külföldnek az, hogy magyar, ne jelentse azt, hogy ez is egy kis rabló a nagy rablók közt, hanem azt, hogy ez is egy komoly és jó munkás a többi munkás mellett. Hogy erre lehet számítani, hogy ennél jó helyen vagynak a talentumok. ... Nincs itt semmi más csak szeretni kell dolgozni, tanulni, vidámnak lenni, s építeni... Itt ez az áldott Nagy-Alföld, ha ezen gazdálkodó emberek fognak dolgozni, Európa belső kertje lesz, olyan mint a kiskert a parasztház körül.« (Nyugat 1920. 809. 1.) Ennek az állásfoglalásnak 1920-ban komoly éle a egyrészt a fehérterrorral szemben (követelve az egyenlőség, szabadság, testvériség hazájának megteremtését), másrészt a rablás, a háborús külpolitika, a rendszer belső berendezkedése, az imperializmus ellen. Azonban benne van ebben a részben Móricz jellegzetes munkás, boldog élet utáni romantikus vágya is, amely most is megakadályozta abban, hogy társadalombírálata mindvégig következetes legyen, és a forradalmi megoldásból kiábrándítva elvezette őt a reformos megoldáskeresés felé. Ezt a perspektívát évekig helyesnek tartotta, hirdette. Ez kapott hangot az Erdély c. trilógiájában is. Az eszme kialakulásának ideje azonban már közvetlenül a forradalom bukása utáni időszak, az 1920-as év, a Légy jó mindhalálíg megírásának ideje. Egészében ugyanezt az eszmei mondanivalót tartalmazzák a korabeli cikkek is. A »Vérigvágó erkölcsi sarkantyú« c. cikkében (Nyugat 1920.) Zsilinszky Endrénének azzal a nézetével száll szembe, hogy »a magyar fajból a világ legjobb katonáját kell kitermelni«, és kifejti, »Zsilinszky szemléletének legfőbb hiánya az, hogy vagy nem veszi észre, vagy nem meri konstatálni a mai rendkívüli idők kettős harci állapotát : egy vízszintes és egy függőleges harc folyik az egész világon : vízszintesnek nevezem a fajoknak egymásközi harcát, elsősorban az állami szervezetek egymás elleni térhódító háboruskodását. Függőlegesnek az egy társadalmon belül, egymásmelletti rétegeknek belső szociális ellentétét... Az első harci állapot hadvezéreket, katonákat s háborúkat provokál, a másik kulturális és gazdasági elemeknek, tudósoknak és nemzetgazdáknak sorompóba állását a szervezetek élén... Hogy nem látja Zsilinszky, hogy nem az a jövő katonája, aki öl, hanem aki ölel?« A termelés, alkotás melletti egészen éles állásfoglalását a »Bújdósó magyarok szívhangjai« c. cikkében, kemény imperializmusellenességét pedig a »Világ ítélőszéke előtt« című írásában találjuk. »Jaj nekünk, ha érdeklődni kezd irántunk (t. i. Európa) mint az indus és afrikai exotikumok iránt, ha körülnéz köztünk s tudományosan

feldolgoz : a font és a frank! Hogyan? A sors arra jelölt ki a bérces avargyűrűben, hogy évezredekben át tehermentesítsük kelet felé nyugat kultúráját, s hogy most mi pótoljuk számára a veszendőbe menő ázsiai gyarmatokat?»

Móricz eddigi megállapításai közül is már többnél azt kellett megjegyezni, hogy magukon viselik az írónak a forradalom bukását követő kilátástalan társadalmi helyzetéből, önmagára-hagyatottságából következő *világnézeti korlátait*.

Többször találkozhatunk ebben a regényben pl. a magyarság »testvértelenségének« gondolatával, az »egyedül vagyunk« helytelen, reakciós elméletével. Hibás nézetei különösen akkor tűnnek elő, amikor az író a problémák megoldási módjára is utal. A szabadság, egyenlőség hazájának követelését pl. ezzel fejezi be : »Azért lehet bízni csak a jövőben, mert sehol a világon még nem volt olyan forradalom, mint a mienk 48-ban, hogy a főurak és a főnemesség önként ajánlotta fel a parasztságnak a nemesi jogokat : ha ezt keresztül tudja csinálni az egész nemzet testében, akkor a magyarság olyan erős vár lesz, amelyhez nem hasonlítható a legnagyobb birodalom sem.« (Nyugat 1920. 809. l.) Mit jelent ez? Azt, hogy Móricz még mindig az uralkodó osztálytól várja a megoldást. Látja pedig az osztályellentéteket, az osztályharcot is, de úgy gondolja, hogy ezeket békés úton ki lehet egyenlíteni. A »Vérigvágó erkölcsi sarkantyú« c. cikkében is a társadalmi osztályok belső szociális ellentétét úgy értékeli, hogy ennek eredménye »a különböző társadalmi rétegek megegyezése, a kasztok megszűnése, a kultúr-nívó egységesülése« lesz. Ennek elérésére kellene a kulturális és gazdasági vezetők a szervezetek élére. Ez az író szubjektív világnézetén alapuló szemlélete. A probléma azzal lesz különösen érdekes, hogy Móricz észrevette azt is, ahogy ez a kérdés az objektív valóságban megtalálható. Észrevette, hogy az uralkodó osztály »erőszakosan tartja szegénységben« a népet. Ő maga mondja ki, hogy a »gazdag magyarok a szegény magyaroknak sohasem akarnak javára lenni, csak kárára.« »Szegény rokon ne menjen a gazdag rokonok közé, mint szegény, mert akkor szobalány lesz belőle, és mosogató cselédnek használják.« Látjuk tehát, hogy a regényben a probléma kettős felvetésével találkozunk. Meglátta az író, hogy az uralkodó osztály nem törődik a szegény néppel, de képtelen volt az ebből következő helyes eszmei konzekvenciát levonni : hogy a társadalmi ellentétek megoldásához csak az osztályharc végigvitele, a dolgozók hatalomrajutása vezet el. Ezen a világnézeti korláton ő sem a forradalom alatt, sem annak bukása után nem tudott túljutni. A másik helytelen megoldási mód, melyet javasolt : az egyéni felkapaszkodás, a társadalmi elesettség egyéni úton való megoldása. A regény egész mondanivalója (lásd : a Doroghy-család bírálatát) bizonyítja, hogy Móricz maga sem tartotta jónak ezt a megoldást, de a szegénység nyomását olyan rettenetesnek érezte — és az újonnan berendezkedő rendben jobb megoldást képtelen volt ajánlani, — hogy hallgatólagosan ezt kellett szentesítenie. »Bella komolyan nézett a kisiú szemébe. Most valamit kérdezek magától Misi, de úgy feleljen rá, ahogy igazán gondolja : ha valaki nagyon szegény és örökké szenved és csak nyomorog, és megvan rá a lehetőség, hogy többet sohase nyomorogjon és a leggazdagabb emberek közé kerüljön s mindig bőségbe kerüljön s a testvére in is segíthessen, a szülein is : akkor szabad neki elmulasztani ezt az alkalmat? — Misi édesanyjára gondolt, az édesapjára, s a kis testvérére, akik most a hideg szobában a földön csúszkálnak, s maguk alá nedvesítenek és felhülnek s az ajtó repedésén befú a szél s az ajtófélfá vastagon fehér a dértől — s azt mondta : nem szabad« (Nyugat 1920. 889. l.).

Az eddigiekben részletesen megvizsgáltuk a regény mondanivalóját és közben feltártuk a *tartalom megformálódásának* egyik lényeges állomását : az eszmék jellemekben való megtestesülését. A regény mondanivalójának érzékletes megjelenéséhez ugyanígy hozzájárultak a művézi megformálás többi elemei is : a szerkezet, nyelv stb.

A regény szerkezetét először abból a szempontból vizsgáljuk meg, hogy mennyire motíválják a jellemek, s hogy ezek számára mennyire tudott egyes tulajdonságokat megmagyarázó tipikus működési-kört, tipikus körülményt teremteni? Ebből a szempontból a regény szerkezetét teljesen tökéletes. Minden egyes fejezet a Misi lelki élete kibővüléséhez vezet. Ezért tágul állan-

dóan környezete (először maga van, később részese lesz a kollégiumi és iskolai közösségnek végül bekapcsolódik a felnőtt életbe, mint pénzkereső ember, átéli a felnőtt emberek végtelen szenvedéseit stb.) mindig újabb és újabb akadályokat, megpróbáltatásokat állítva Misi elé. Ennek az egyre bővülő környezetrajznak, ezzel párhuzamos jellegzáródásnak, az egyre súlyosbodó megpróbáltatásoknak a betetőződése a X. fejezet. Ebbé a fejezetbe fut össze egyszerre (a legnagyobb megpróbáltatást hozva a főhős számára) az összes eddig külön vezetett szerkesztési szál. Családi kapcsolatok, (pénzküldés); a felnőtt élet szenvedései (Szikszay), a pénz kiváltása, ellopása, (János úr) — a »számára« egész Debrecenben »legkedvesebb« elszökése stb. — Itt a legnagyobb a megpróbáltatás, itt a legfokozottabb a feszültség. A következő fejezetek már csak ennek feloldását hozzák. Móricz az utolsó fejezetben az összes regényben szereplő szálát lezárja (dzsentri élet, Orczy, Gimesi, Bella stb.), azonban ebben már látszik erőfeszítés a regény végére kicsit önkényesen szétszaladt szálak mechanikus összegyűjtésére. A történet befejezése hepiendes. Géza bátyja rendbehoz mindent, magával viszi a kis Misit, a zordon tanárok kibékülnek, a Doroghy-család sorsa nemvárt hirtelenséggel jobbra fordul stb. Nézetem szerint erre a megoldásra Móriczot egyrészt a regény élettrajzi költöttsége, másrészt a végig következetes bíráló merészségének hiánya kényszerítette. Azonban nem tudom csak negatíven, mechanikus, erőszakolt, lezártágnak itélni ezt a befejezést. Kiemeli ebből egyrészt a kis Misi törésnélküli lelki rajza, másrészt az, hogy éppen ebben a befejezésben kap végső hangsúlyt Misi anyjához, — szimbolikusan a néphez-való hűsége, hiszen az ő tanítása válik benne egész életét megszabó tartalommal.

Azt már az előző fejezetben elmondottuk, hogy a gyermeki jellemkifejlődés tipikus körülményeit olyan nagyszerűen tudta az író kiválasztani, hogy ezek a körülmények társadalombírálati mondanivalója számára is egyúttal az egész társadalom leglényegesebb konfliktusait jelentették (pl. népi élet — és a dzsentri, úri élet szembeállítás.) Hasonlóan nincs a regénynek egyetlen szereplője sem, akinek a sorsa ne lenne szorosan Misi jellemfejlődéséhez hozzákapcsolva (a már előbb említett Szikszay bácsi személyét kivéve). Érdekes nyomkövetni ezt: Orczyval való viszonya az úri élettől, a néptől elszakadt élettől való elidegenedésre szolgált. Doroghy Sanyi tanítása Misit önértetéről győzte meg (hiszen már kereső ember, segítheti szüleit). Ugyanakkor megmutatta neki a Sanyi teljes értéktelenségét és gyűlölettel töltötte el, hogy a regény végén mégis ennek a tehetségtelennek legkönnyebb az élete. (Így válik mélyen emberivé társadalombírálat.) Folytathatnánk a sort, az elemzés ebből a szempontból is tökéletes szerkesztést mutatna.

A másik szempont, amelyik szerint meg kell vizsgálnunk a regény kompozícióját, az, hogy a gazdag, szubjektív érzésekkel, sérelmekkel telt mondanivaló miként tudott egységes kompozícióban helyet kapni? Ez volt az író legnehezebb feladata. Az ilyen szerkesztéshez reálisan ítélő írói agy kell, mely a féktelenül kifejeződésre törő, szubjektív, élményi mondanivalókat a reális szerkezet kordájába tudja szorítani. Móricz komoly kísérletet tett tökéletes megoldására, azonban önértetét vérig sértő bántódásai olyan erők voltak, hogy minden eszközt felhasználtak arra, hogy kifejeződjenek (Szikszay). Máskor viszont az aktuális politikai és világnézeti mondanivalók kaptak nagyon felnőtt-ízű formát (Nagy úr). Nem sikerült mindig a gyermeki gondolatvilágban kifejezni mondanivalóit és nem sikerült mindent cselekménnyé átalakítani. Gyakran önálló írói kifejtésként jelentkeztek eszméi. Ez együttesen a reális szerkezet bizonyos felbomlásához, a romantikus műalkotásokra jellemző formatöréshöz vezetett.

Hasonlóan megfigyelhető a műfaj bizonyos felbomlása is. A szilárd epikus műfaj igen sok drámai, párbeszédi elemet (ezért volt könnyű színművé átalakítani) és még több szubjektív, lírai, néha még versbe is formált elemet tartalmaz. A műfaji keretek felbomlása is romantikus stílussajátság.

Hasonló stílusjellegzetességekre akadunk a regény *nyelvi vizsgálatánál* is. Az író tökéletes kifejezési gazdagságával, gondos nyelvi megmunkálással a jellemek egyéni és általános voná-

sait, a történések, átélések erejét, fokozatait művészi tudta érzékeltetni. Így végső-soron ezek a nyelvi eszközök segítségével lettek minden olvasó számára megfoghatók. Már az előzőkben többször utaltunk erre. Láttuk, pl. mennyire lényeges, tipikus jellemvonást takart Orczy és mamája flancoló, idegent majmoló beszéde és mennyire szembeállította vele egész érzésvilágával a kis Misit.

A Légy jó mindhaláláig nyelvileg is a reális és romantikus vonások keveredését mutatja. Az író művészi készsége abban nyilvánul meg, hogy ezek a stílusjegyek nyomon követik a társadalmi mondanivaló milyenségének kifejeződését. Amikor az író a gyermekélet jellemző körülményeit, történéseit, a felnőtt emberre ránehezülő mondanivalók nélkül, csak mint gyermektörténetet írta le — tipikusan a reális író nyelvén alkotott. Elég, ha pl. azt az osztály-jelenetet mutatom be, amikor Misi visszatér a terembe azzal a hírrrel, hogy tanítani fogja Doroghyt. Megelevenedik az osztály, mindenki Misivel törődik. Az író az osztálymozgás ábrázolására csak a legjellemzőbb esetet, t. i. az utolsó padban ülő előreugrását ábrázolja, a gyermeki érdeklődés bemutatására pedig azt, hogy »mit fizetnek«, de ez — éppen azért, mert mindkettő mind a körülményre, mind a gondolkozásmódra valóban legjellemzőbb vonás, — elég ahhoz, hogy az egész osztály képét, mozgását, hangulatát *reális*an bemutassa. A nyelvi kifejezésben a tartalmi elemre esik a hangsúly. Íme milyen elevenen nyüzsög előttünk ez a kisgyermeki kollektíva: »Az osztályban kíváncsian várták, ő még akkor is alig bírta összeszedni magát, csakhamar leült helyére a padban. — No mi az? — kérdezte Gimesi. — Azt mondta a tanár úr, hogy nekem muszáj tanítani Doroghyt. — A hátsó padból odatámaszkodott hozzájuk Bartha és odajött Tannenbaum is. — Tanítani fogsz? — Igen, megparancsolta a tanár úr. — És mit fizetnek? — kérdezte Tannenbaum. Két forintot. — Két forintot? — Igen. — Barátom — mondta Gimesi — meg fogsz gazdagodni, öt forintot keresel egy hónapban...«

Amikor azonban az író a gyermekélet eseményeiben a saját felnőtt szenvedéseit, élményeit, még pedig a benne igen mély benyomásokat tett, nagyon fájdalmas, keserű élményeket írja le — stílusa, nyelve tele lesz *romantikus* sajátságokkal. Uralja a hangulati elem a kifejezést. A nyelven érzik, hogy szinte vulkányszerű, tajtékzó erejű mondanivaló talál itt nyelvi formát. Ez a nyelv sokszínű, sokoldalú, tele konkrét képpel — különösen sok jelzővel. Annyira erősen érzelmi telítettségű a mondanivaló, hogy a jelenségek minden konkrét jellemvonását, minden hangulati oldalát felsorolja az író — hiszen képtelen higgadt, reális aggyal kiválasztani a legjellegzetesebb vonásokat. Elég példaként a regény egyik legszebb leírását idézni, amikor a tanári fegyelmi bizottság üléséről kijött, kétségbeesett Misi meglátja eszményképét, Géza bátyját és elzokogja neki fájfalmát: »— Misikém, mondta s a keblére ölelte. És a kis fiút, aki annyi időt töltött el idegenek közt, s nem mondta senki neki ezt a szót, hogy Misikém... előntötte a könny s beleroskadt a bátyja karjába s belefúrta az arcát annak jéghideg bundájába s szakad, szakadt belőle a zokogás. Soká, soká sírt: kimondhatatlan az a boldogság, hogy sírhat, valakinek a szívére borulva... — Bántanak — fuldoklott ki belőle ez az egy szó, — bántanak, Géza bátyám. — És az kesztyűtlen kézzel simogatta a fejét. Megsókolta a homlokát és nedves szemmel nézett a szemébe: az ő nagy, dióbarna szeme is könnyel volt tele, őh azok a drága, nagy komoly szemek! — Édes kis fiam... — Nem leszek többé debreceni diák! — kiáltotta a gyerek — Nem akarok többet... Bántanak... És zokogott, csuklott és hörgött és nem bírta elég erővel kiadni magából a tajtékzó, lávadzó, nagy feszültséget, ami annyi idő óta felgyűlt benne... A bátyja magához szorította, ölelte és szorongatta, kigombolt kabátjába vette a didergő, reszkető, halálsápadt, kis, szomorú, fekete gyereket, aki a ruhát marta s az öklét véresre harapta, hogy elfojtsa a kínos zokogását.« (Nyugat 1920. 1055–56. l.)

Így nyer a formai és nyelvi elemzés segítségével újabb bizonyítékot a regény mondanivalójának kettőssége: egyrészt a felnőtt Móricz fehérterror elleni egész állásfoglalása, egyéni szenvedései, meghurcoltatása, emlékeinek kifejezése (a kompozíció szétterése, a romantikus nyelv), másrészt a kis Misi iskolástörténete, gyermekemlékeinek ábrázolása (tökéletes szerkesztés, tipikus ábrázolás, reális nyelv).

Befejezésül idézzük emlékezetünkbe, amit a mű alapeszméjéről mondott nekünk. Az író lelket az 1919-es dicsőséges proletárforradalom elbukásának emléke, »hibái« miatti vívódása, az ellenforradalom alatt elszenvedett meghurcoltatásainak az élménye, a fehérterror elleni tiltakozás ösztönszerű érzése, és ebben a feneketlen sötétségben a világnézeti és politikai útkeresés kényszere nyomta. Ez az, ami a műben elsősorban hangot kap. Ennek a kifejezésére alkalmazta Móricz az egész gyermektörténetet, és lélektanilag és a gyermeklélek eseményeinek tökéletes megjelenítésével annyira művészién ábrázolta, hogy még a felnőtt író benne hangot kapott vívódásai, szimbolikusan kifejeződött nagyon heves aktuális mondanivalói sem tudták valószínűtlenné tenni ezt a gyermekregényt. *Ezért tarthatjuk még ma is irodalmunk legszebb ifjúsági regényének a Légy jó mindhaláligot. Ugyanakkor jóval több is ennél. A sokat szenvedett, néphez mindvégig hűséges író vall ebben a regényben a nemzeti közvélemény előtt a proletárdiktatúrához, ellenforradalmi terrorhoz való viszonyáról, a magyarság jövőjére vonatkozó útkereséséről.* Így ez a regény az író forradalom utáni becsületességének, emberi szenvedésének legszebb bizonyossága lett, ugyanakkor azonban világnézeti és magatartásbeli gyengeségének is jele. Juhász Gyula nyílt, következetes kiállásaihoz képest a móríci állásfoglalás csak erősen áttett, szimbolikus formában jelentkezett, egyrészt mert nem jelenhetett meg nyíltabban az ellenforradalom miatt, másrészt, mert Móricz a proletárdiktatúra hatására se tudott harcosabb egyéniséggé fejlődni. De a Babitsék visszataszító »mosakodásával« összehasonlítva kiemelkedő ellenforradalom-ellenes állásfoglalás volt ez, és a Tanácsköztársaság vállalása, (ha ebben világnézeti korlátai némileg meg is akadályozták).

Az író eme mondanivalóinak, bírálatának és pozitív előremutatásának legfőbb eszköze a regény kis pozitív hősenek, Misi megnyerő alakjának gazdagon jellemzett megalkotása volt. A népélettől elszakadt, csendőrökkel, börtönnel, terrorral fenntartott úri és dzsentril világgal a kis Misi áll szembe kezdetben ösztönös, de a regény folyamán egyre öntudatosodó állásfoglalásával. *Az általa kimondott végső tanítás: »légy jó mindhalálig«, nem valami szent, elvont jószágkövetelés, hanem harcos tiltakozás az úri világ, a fehér terror ellen, a néppel való szoros összeforrás követelése és a jövőbe vetett biztos hitnek a kifejezése.* Ennek a hitnek az alapja az erkölcsi fölény, magasabbrendűség, melyet Misi képviselt az egész regényben az ellene támadókkal szemben. (Elég a Böszörményi-féle bicska-jelenetre utalni, amikor annak vállalásával, hogy »inkább higgyék tolvajnak, minthogy az legyen« - visszaküldi tulajdonosának a véletlenül hozzakerült bicskát.) Ezt az erkölcsi magasrendűséget teljes mértékig fedi Móricz 1920-as állásfoglalása (pl. a Magyar Írók Szövetségében számára felajánlott tagság visszautasítása stb.). Erre az erkölcsi magasrendűségre támaszkodva hirdette Móricz a biztos jövő hitét, mely korabeli más munkáiban is megjelent, (Misanthrop) legszebben a »Dante vizei felett« c. cikkében: »és mégis hiszek, utálaton, lemondáson, halálon túl hírdetem Dantét, hogy

Új század száml - daloltad — új remény ég,
Új nemzedék jön, égből ereszkedvén,
Igazság, aranykor visszatér még.»

Ez a mű egész mondanivalója és ez adja meg rendkívüli értékét is. *A fehérterror idején lehanyaglott, kilátástalan magyar irodalmi életben, a proletárdiktatúrát pocskondiázó ellenforradalmi frások között (mint amilyenek pl. Tormai Cecil: Bújdósó könyv és Rákosi Viktor: A bujtogatók c., már 1919 októberében megjelent művei voltak) az írók egy részének visszataszító meaculpázása idején: ez az első előremutató, éles társadalmi bírálatot adó, a jövőben blzó irodalmi alkotás. Így ezt a regényt, az egész Horthy-korszakbeli haladó irodalom megindulásának és példaképének is tekinthetjük.*

Móricz egész életművébe behelyezve, a Légy jó mindhalálig, az író világháború végén megindult, a forradalmak korában virágzásba borult, nagyvilágnézeti és művészi fejlődést hozó korszaká-

nak lezárása és ugyanakkor az Erdéllyel következő új korszak megnyitása is. Azért tekinthetjük a forradalmi korszak lezárásának, mert egyrészt ebben az időszakban még erősen érezhető nála a Tanácsköztársaság pozitív hatása, másrészt mert a regény mondanivalója szorosan 1919-hez kapcsolódik, harmadszor, mert megtalálhatók benne a művészi ábrázolás ama sajátosságai, amelyek 1919-ben is megvoltak (pozitív hős, romantikus elem stb.), de amelyek az író későbbi fejlődése során elvesztek, vagy veszítettek élességükből. Az Erdéllyel kezdődő új fejlődési korszaka megnyitásának viszont azért tartjuk, mert — mint ki is emeltük — e regény-trilógia alapeszméjének csírái már ebben a műben feltűntek.

M. FÖLDES ANNA

ARANY JÁNOS ESZTÉTIKÁJA

A magyar irodalomelmélet, kritika és esztétika területe marxista szempontból mindmáig meglehetősen feltáratlan terület. Annyi azonban már világos, hogy esztétikánk történetének különleges — részben az önálló magyar filozófia hiányából következő sajátossága, hogy legnagyobb alakjait nem kritikusokban, esztétákban, hanem írókban, költőkben kell keresnünk. Egyetlen hivatásos kritikusunk sem jutott olyan messze a költészet feladatainak elvi megalapozásánál, mint Petőfi Sándor; a realizmus elméletének szemléletes kifejtésében, mint Arany János. De kezdhetnénk a sort előbb is, — pl. Kölcseynél, — vagy folytathatnánk tovább Ady Endre, Móricz Zsigmond nevét idézve.

Legnagyobb költőink esztétikája még akkor is jelentős, ha — mint pl. József Attilánál — maradandó elvi állásfoglalások, tanulmányok híján, elsősorban emberi magatartásuk, ars poeticájuk ad csak hozzá kulcsot. Ez a kulcs ugyanis, az esetek legnagyobb részében, a költő művészetének mélyebb megértéséhez, új, addig nem ismert szépségek felfedezéséhez nyit számunkra ajtót. De megnövekszik a költők esztétikájának jelentősége akkor, ha ez önmagában is egészet alkot, ha terjedelmét és értékét tekintve túlnő azon, hogy egyetlen alkotóművész megértését szolgálja, ha megállapításai, értékelései a magyar irodalomtörténet *egésze* számára tanulságosak. A magyar irodalom fejlődésének már említett jellemző sajátosságával összefügg, hogy lírikusaink esztétikája — gondoljunk itt Kölcseyre, Petőfire, vagy akár Ady Endrére is — nagyrészt az utóbbi csoportba tartozik. A csoport élén azonban kétségtelenül a terjedelemre és jelentőségre egyaránt leggazdagabb esztétikai hagyaték gazdája, — Arany János áll.

1

Több mint hét évtizeddel ezelőtt, 1882 október 22-én halt meg Arany János. Életében, de halála után is azon kevesek közé tartozott, akiknek nem kellett ádáz harcot vívniok az érvényesülésért, akiket szinte vita nélkül elfogadtak a kortársak és késő utódok is a magyar költészet koronázatlan királyának, akiknek valóban — Petőfi szavaival élve — nemcsak levelenként, de egész koszorúval adják a borostyánt. Az elismerés oka és forrása azonban, a hódolók széles körét tekintve korántsem azonos. Petőfi a bajtársat, a fegyvertársat kereste és találta meg Arany Jánosban. A Petőfivel szembenálló, örökségét tagadó vagy meghamisító irodalomtörténészek pedig éppen azt a bálványt, akit a tőle megtagadott irodalmi trónszékre ültethetnek. Így vált halála után Petőfi fegyvertársa és barátja a hivatalos irodalom pápáinak eszményképévé.

Arany életének, művészi pályafutásának 1848 után bekövetkezett nagy törése, hangjának elhalkulása bizonyos fokig persze lehetővé tette, megkönnyítette ezt a kisajátítást.